

О.В. Капліна*

ПРОБЛЕМИ РОЗПОВСЮДЖУВАЛЬНОГО ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ПРАВОЗАСТОСОВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ, ЩО ВЕДУТЬ КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Тлумачення норми права повинне привести правозастосувача до адекватного розкриття її змісту, до такого розуміння смислу норми, що тлумачаться, яке зрештою забезпечить законність, точність і повноту її застосування. Результатом тлумачення повинна бути ясність і визначеність смислу норми права, тобто отримання такого знання правозастосовувачем, яке виключає будь-які сумніви щодо співвідношення “букви” і “духу” закону, двозначності в одержаних висновках.

З погляду співвідношення результатів тлумачення норми права з тими висновками, які безпосередньо випливають з її буквального смислу, тлумачення може бути підрозділене на види за об’ємом. Якщо смисл норми, що тлумачиться, співпадає з текстом нормативно-правового акта в теорії права, такий вид тлумачення прийнято називати буквальним. Тлумачення норми, зміст якої ширший за її текстуальне вираження, називається розповсюджувальним. І, нарешті, у випадку, якщо дійсний зміст (смысл) тлумаченої норми вужчий, ніж її текстуальний вираз, йдеться про необхідність обмежувального тлумачення.

Як правило, тлумачення норм кримінально-процесуального права правозастосувачем є саме буквальним. Використовуючи прийоми і способи тлумачення, особа, що провадить дізнання, слідчий, прокурор і суддя встановлюють зміст норми права у такому вигляді, в якому він виражений у тексті кримінально-процесуального закону, не допускаючи відступу від волі законодавця. Разом з тим, лаконічне словесне формулювання статі закону може бути ширше або вужче дійсного змісту норми права. У цих випадках правозастосувач повинен уловити “спрямованість думки” законодавця, зробити правильні висновки, які безпосередньо випливають з тексту закону, не допустити зміни смислу норми права, довільно коректуючи його і пристосовуючи до “бажаного” результату.

Адекватність тлумачення норм кримінально-процесуального права, неприпустимість виходу за межі норми, що тлумачиться, набувають для кримінального судочинства особливого значення, оскільки правозастосовча діяльність органів, що ведуть процес, пов’язана з дотриманням прав і законних інтересів осіб, що залучаються до орбіти кримінального судочинства, застосуванням заходів кримінально-процесуального примусу, втручанням в особисте життя громадян, необхідністю суворого дотримання кримінально-процесуальної форми і, зрештою, дотриманням принципу законності. Сказаним і обумовлюється необхідність звернення до проблем визначення об’єму тлумачення норм кримінально-процесуального права, як передумови законного і обґрунтованого їх застосування, оскільки практика правозастосовчого процесу показує, що саме неправильне визначення об’єму тлумачення часто здатне породити суб’єктивізм і свавілля з боку органів досудового розслідування, правоінтерпретаційні помилки з боку суду.

Проблеми, що виникають у зв’язку з практичною реалізацією кримінально-процесуальних норм, словесне формулювання яких ширше або вужче за їх дійсний зміст, недостатньо розроблені кримінально-процесуальною наукою¹. Причиною тому, можливо, є традиційне уявлення про те,

© Капліна О.В., 2005

* доцент кафедри кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

¹ В цьому зв’язку слід відмітити лише монографію П.С. Елькінд “Толкование и применение норм уголовного процессуального права”. — М.: Юрид. лит., 1967.

що вони складають предмет дослідження загальної теорії держави і права. Повністю погоджуючись з тим, що теорія держави і права є базою для юридичних наук, забезпечує їх цілою низкою теоретичних відправних положень, водночас вважаємо, що відбувається процес взаємозбагачення, взаємовпливу і інтеграції різних галузей знань, що допомагає глибше зрозуміти природу досліджуваних явищ. Використовуючи найзагальніші закономірності виникнення, розвитку і функціонування держави і права, що розробляються теорією держави і права, а також інші правові явища і процеси, що органічно пов'язані з ними і супроводжують їх, наука кримінального процесу покликана удосконалювати систему властивих їй понять, уявлень, поглядів і ідей, що розкривають суть кримінального процесу, закономірності його розвитку, а також на основі вивчення норм кримінально-процесуального права і правозастосовчої практики сформулювати науково-методичні рекомендації і пропозиції, спрямовані як на вдосконалення самого законодавства, так і практики його застосування.

Метою статті є дослідження сутності розповсюджувального тлумачення норм кримінально-процесуального права, як одного з видів тлумачення норм права за об'ємом, визначення його ролі в забезпеченні законності правозастосовчої практики органів, що ведуть кримінальний процес, а також формулювання загальних правил здійснення розповсюджувального тлумачення норм кримінально-процесуального права з метою попередження правоінтерпретаційних помилок, яких припускаються правозастосувачі.

В юридичній літературі поглядам про необхідність і практичну доцільність застосування розповсюджувального тлумачення норм права і зараз активно висуваються контраргументи. Основний їх зміст полягає у тому, що протиріччя між “буквою” і “духом” закону правозастосовний орган вирішити не має права. Це компетенція законодавця або уповноваженого на те органу. “Розповсюджувальне або обмежувальне тлумачення — виняткова сфера офіційного тлумачення. І лише в такій якості його результати можуть використовуватися в правозастосовчому процесі”². Якщо об'єм нормативного акта змінюватиметься при тлумаченні, неминучою є шкода змінненню законності. Таку небезпеку перш за все містить саме розповсюджувальне тлумачення, яке є не що інше, як вихід за встановлені законодавцем межі нормативного акта. Правильним може бути визнане тільки таке тлумачення нормативних актів, яке адекватне їх змісту³.

З нашого погляду, наведені міркування мають явно дискусійний характер. Полемізуючи з їх авторами, можна висловити, принаймні, декілька міркувань. Адекватне тлумачення це не вид тлумачення⁴. Слово “адекватний” означає рівний, тотожний, відповідний, такий, що узгоджується, еквівалентний. У теорії пізнання воно служить для позначення правильного відтворення в уявленнях, поняттях і думках об'єктивних зв'язків і відносин дійсності⁵. Тому будь-яке правильне, точне, відповідне, таке, що ґрунтується на застосуванні відповідних прийомів і способів, тлумачення норм права буде адекватним, оскільки воно дозволяє встановити об'єктивний зміст норми права. Зазвичай, сказане стосується будь-якого виду тлумачення норм права за

² Якупов Р.Х. Уголовный процесс: Учебник для вузов. — 4-е изд., испр. и доп. / Науч. ред. В.Н. Галузо. — М.: ТЕИС, 2004. — С. 80. Див. також: Наумов А.В. Применение уголовно-правовых норм. — Волгоград, 1973. — С. 135.

³ Див.: Голунский С.А., Строгович М.С. Теория государства и права. — М.: Госюриздат. — 1940. — С. 265; Герцензон А.А. Уголовное право. Часть Общая. — М., 1948. — С. 297; Марчук В.П. О так называемом распространительном и ограничительном толковании советских уголовных законов // Социалистическая законность, толкование и применение советских законов. Материалы научной конференции. — К., 1961. — С. 26; Комиссаров К.И. Задачи судебного надзора в сфере гражданского судопроизводства. — Свердловск, 1971. — С. 152; Темушин О.П. Толкование закона Пленумом Верховного Суда СССР // Советское государство и право. — 1976. — № 12. — С. 30.

⁴ В юридичній літературі висловлена думка, що адекватність — це принцип тлумачення норм права. Див.: Элькин П.С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права. — С. 132.

⁵ Новейший философский словарь. — 3-е изд., испр. — Мн.: Книжный Дом, 2003. — С. 20; Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-оглы, Л.Ф. Ильичев и др. — 2-е изд. — М.:

об'ємом. Оскільки, при розповсюджувальному або обмежувальному тлумаченні правозастосувач не переслідує мету внесення до норми права яких-небудь змін, а з'ясовує лише дійсний зміст, вкладений у неї законодавцем, результат такого тлумачення буде адекватний цьому смислу.

Заснована на літературній мові мова норм права не може бути позбавлена невід'ємних властивостей природно-мовної системи. Прийоми законодавчої техніки припускають наявність узагальнено абстрактних засобів мови, що мають малий ступінь визначеності: гіперонімов, гіпонімов, перифразів, слів із займенниковими значеннями і т.п.⁶, а також незавершених переліків обставин, умов, що закінчуються, наприклад, зворотами "й інші", "а також інші", "в інших випадках" або містять їх в своєму складі. За нашим підрахунком лише в Загальній частині Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК) близько сорока статей побудовано з використанням таких конструкцій. Багато в чому ці обставини і обумовлюють тлумачення норм права за об'ємом і, зокрема, необхідність здійснення розповсюджувального тлумачення.

Як приклад можна навести ч. 1 ст. 129 Конституції України і ст. 18 КПК України, які закріплюють, що при здійсненні правосуддя по кримінальних справах судді і народні засідателі незалежні і підкоряються тільки закону. У наведених статтях значення того, що хотів сказати законодавець, набагато ширше, ніж текстуальний вираз закріпленого положення. Розповсюджувальне тлумачення дозволяє зробити висновок, що крім законів України судді і народні засідателі використовують у своїй практиці і керуються також Рішеннями Конституційного Суду України (ч. 3 ст. 150 Конституції України), підзаконними нормативно-правовими актами, що приймаються уповноваженими правотворчими суб'єктами на основі і на виконання законів: Указами Президента України (ч. 3 ст. 106 Конституції України), Постановами Кабінету Міністрів України (ч. 1 ст. 117 Конституції України), нормативно-правовими актами міністерств та інших центральних органів виконавчої влади (ч. 3 ст. 117 Конституції України). У разі ж виникнення ієрархічних колізій застосовується нормативний акт, що має вищу юридичну силу, тобто закон. Отже, лише виключно буквальне тлумачення вказаної вище статі призведе до догматизму і формалізму.

В юридичній літературі, а ще частіше в судовій практиці для позначення по суті одного і того ж правового явища вживаються різні терміни — розповсюджувальне або поширювальне тлумачення. Причому вченими неодноразово підкреслювалася необхідність використання єдиної термінології, що сприятиме точності і повноті поняття, яке позначається, проте єдності в поглядах дотепер не досягнуто. Одна група авторів ототожнює ці поняття, інша використовує або термін "розповсюджу вальне" або "поширювальне" тлумачення без пояснення своєї позиції⁷. Третя вважає, що розповсюджувальне тлумачення є застосуванням закону до випадків, які охоплюються його значенням, поширювальне ж пов'язується з поширенням його на випадки, які не охоплюються змістом закону⁸. Деякі науковці вважають, що сам термін "розповсюджу вальне" тлумачення, який найчастіше уживається і на практиці, і в науці, до деякої міри живить неправильні уявлення про його сутність. Можна його зрозуміти так, ніби йдеться про розповсюдження дії норм на випадки, ними не передбачені. Звідси більш прийнятний термін "поширювальне" тлумачення⁹.

⁶ Губаева Т.В. Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности — М.: Норма, 2003. — С. 47-49.

⁷ Див., наприклад: Абдулаев М.И., Комаров С.А. Проблемы теории государства и права: Учебник. — СПб.: Питер, 2003. — С. 420; Васильковский Е.В. Цивилистическая методология. Учение о толковании и применении гражданских законов. — М.: Центр ЮрИнфоР, 2002. — С. 245; Лопашенко Н.А. Основы уголовно-правового воздействия. — СПб.: Юрид. центр Пресс. — 2004. — С. 139; Сырых В.М. Теория государства и права: Учебник. — 2-е изд., стер. — М.: Юстицинформ, 2002. — С. 247-248; Щепельков В.Ф. Уголовный закон: преодоление противоречий и неполноты. — М.: Юрлитинформ, 2003. — С. 38; Якупов Р.Х. Уголовный процесс: Учебник для вузов. — 4-е изд., испр. и доп. / Научн. ред. В.Н. Галузо. — С. 80.

⁸ Див.: Браинин Я.М. Уголовный закон и его применение. — М.: Юрид. лит., 1967. — С. 238; Борисов Э.Т. Уголовный закон и преступление / Под ред. Э.С. Тенчова. — Иваново, 1997. — С. 39.

⁹ Див.: Лазарев В.В. Применение советского права. — Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1972. — С. 76.

Своє бачення відмінних рис даних термінів виклав О.Ф. Черданцев. Він зазначив, що оскільки в юридичній практиці часто зустрічаються такі вирази, як “поширювальне тлумачення не підлягають”, “поширювальне тлумачення є неправильним”, то можна дійти висновку, що найчастіше термін “поширювальне тлумачення” вживається як синонім терміна “необґрунтоване (неправильне) розповсюджувальне тлумачення”. У зв’язку з цим для єдності термінології поширювальне тлумачення, на його думку, слід розуміти тільки в останньому значенні. В цьому випадку результат тлумачення ширший не лише за букву закону, але і за його дійсний зміст. Крім того, щоб уникнути термінологічної плутанини при використанні даних двох термінів, автор взагалі пропонує відмовитися від терміна “поширювальне” тлумачення. У випадках же помилок правозастосувачів констатувати факт “необґрунтованого розповсюджувального тлумачення”¹⁰.

Аналізуючи розглянуті точки зору, можна зазначити, що, на нашу думку, пошук принципово важливих, істотних відмінностей у даній термінології здається недоцільним. Розмежовувати представлені поняття не має сенсу, оскільки кожне з них містить у своїй основі по суті єдину змістовну (смыслову) інтерпретацію. Причому значення одного слова пояснюється через інше, що ще свідчить про їх синонімію¹¹.

Якщо в процесі правозастосовного тлумачення суб’єкт тлумачення вийде за межі норми, що тлумачиться, необґрунтовано поширить дію норми права на відносини або факти, нормою права не охоплені, то відбудеться правоінтерпретаційна помилка, наслідки якої можуть бути різні залежно від галузі права, чиї норми застосовуються. У кримінальному судочинстві, наприклад, це можуть бути скасування незаконного або необґрунтованого рішення органу дізнання, слідчого, прокурора, повернення кримінальної справи на додаткове розслідування, скасування вироку суду.

З погляду ж нашого дослідження здається більш важливим категорично підкреслити, що при здійсненні розповсюджувального (поширювального) тлумачення йдеться про прагнення до найточнішого з’ясування дійсного змісту правової норми, а не внесення будь-яких змін в її зміст. Інакше кажучи, розповсюджувальне тлумачення, як і будь-яке інше, може мати місце тільки в межах дійсного змісту норми права і на користь найточнішого з’ясування цього змісту.

Як приклад можна зупинитися на тлумаченні окремих положень ст. 2 КПК України. Відповідно до закону, одним із завдань кримінального судочинства є швидко і повне розкриття злочинів. Проте саме розповсюджувальне тлумачення дає нам підставу зробити висновок, що рівною мірою в межах розслідування по кримінальній справі швидко і повно розкрити необхідно не лише злочин, але і суспільно небезпечне діяння, вчинене особами, які не підлягають кримінальній відповідальності, зокрема особами, що не досягли віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, неосудними або обмежено осудними.

Розглядаючи спірні положення, пов’язані з розповсюджувальним тлумаченням норм права, доречно звернути увагу на відсутність єдності в поглядах на випадки його можливого застосування. Одні автори вважають, що необхідність розповсюджувального тлумачення може виникнути, коли внаслідок обставинки, що змінилася, розширився круг юридично значущих фактів, які кваліфікуються відповідно до застосованої норми, тобто в тих випадках, коли нові факти стали відповідати критеріям норми¹². Інші вчені не підтримують цієї точки зору, вважаючи, що закон завжди має один і той же зміст, який вклав у нього законодавець, а завдання тлумачення — розкрити виражену в законі волю законодавця¹³. Здається все ж таки більш переконливою перша

¹⁰ Див.: Черданцев А.В. Толкование права и договора. — М.: Юнити, 2003. — С. 290.

¹¹ Див.: Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. — М.: ИТИ Технологии, 2003. — С. 662, 669; Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К., Ірпін: Перун, 2004. — С. 914, 1068.

¹² Див.: Недбайло П.Е. Применение советских правовых норм. — М.: Юрид. лит., 1960. — С. 437-438, 440; Алексеев С.С. Общая теория социалистического права. Вып. 3. — Свердловск, 1965. — С. 200.

¹³ Див.: Гранат Н.Л., Колесникова О.М., Тимофеев М.С. Толкование норм права в правоприменительной деятельности органов внутренних дел: Учебное пособие. — М.: Академия МВД СССР, 1991. — С. 55.

точка зору. Аргументувати сказане можна, щонайменше, трьома міркуваннями.

По-перше, при розповсюджувальному тлумаченні не йдеться про розширення дійсного змісту норми права до бажаного результату правозастосувача, інакше під приводом необхідності з'ясування об'єму норми, що тлумачиться, або "зміни обстановки", норму права можна буде тлумачити довільно, упереджено, тенденційно, а порушення законності, до яких вони призвели, пояснити посиланнями на доцільність. Допускаючи можливість розповсюджувального тлумачення, правозастосувач завжди повинен виходити з необхідності встановлення дійсного змісту норми права, того значення, яке "вклав" в неї перш за все законодавець, а не того значення, яке хоче одержати з норми він сам.

По-друге, поза сумнівом, у країнах романо-германської правової сім'ї було б доцільним пристосування правової системи до нових умов здійснювати ззовні, за допомогою правотворчості. Тобто, при виникненні відносин, не врегульованих правом, вони повинні одержати своє законодавче закріплення. Водночас не завжди це необхідно, оскільки в самому праві, як підкреслив С.С. Алексеев, вироблені такі "внутрішні механізми", які в деяких випадках дають можливість забезпечити дію юридичних норм відповідно до вимог відносин, що розвиваються¹⁴. І таким "механізмом" може стати розповсюджувальне тлумачення норм права. Сказане рівною мірою стосується і кримінального судочинства у тому випадку, коли нові факти стали відповідати критеріям норми і правозастосувач кваліфікує їх відповідно до цієї застосованої ним норми.

Наприклад, п. 5 ч. 2 ст. 48 КПК надає захиснику право з дозволу особи, що провадить дізнання, або слідчого застосовувати науково-технічні засоби при провадженні тих слідчих дій, в яких він бере участь, а також при ознайомленні з матеріалами справи. Ні Кримінально-процесуальний кодекс України, ні Закон України "Про адвокатуру"¹⁵, ні Пленум Верховного Суду України в своїй ухвалі від 24 жовтня 2003 року №8 "Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві"¹⁶ не наводять вичерпного переліку тих науково-технічних засобів, які захисник може застосовувати, залишаючи за органом дізнання, слідчим і судом право розповсюджувально тлумачити п. 5 ч. 2 ст. 48 КПК. Оскільки арсенал досягнень науково-технічного прогресу, які можуть надати допомогу захиснику при ознайомленні з матеріалами кримінальної справи або у фіксації ходу слідчої дії постійно поповнюється, то необхідності весь час вносити зміни і доповнення у закон немає. Свою роль відіграє розповсюджувальне тлумачення закону.

Аналогічно наше аргументування можна проілюструвати на прикладі ст. 187 КПК України, яка закріплює процесуальний порядок накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку. У самій статті законодавець не дає навіть приблизного переліку каналів зв'язку, з яких може бути знята інформація. Не конкретизує положення даної статті і звернення до Закону України "Про телекомунікації"¹⁷, в якому окреслюються загальні ознаки телекомунікаційних мереж. Причому вказаний Закон оперує іншою термінологією, ніж кримінально-процесуальне законодавство, а його статті також містять незавершені переліки. Враховуючи викладене, слід підкреслити, що динамічний підхід до тлумачення ст. 187 КПК України є неминучим.

По-третє, для правозастосувачів досить важливим при появі "нових юридично значущих фактів" чітко розмежовувати випадки застосування розповсюджувального тлумачення і аналогії, не допускати їх підміни, що повністю виключить можливість перетворення правозастосовчих органів на органи, що здійснюють правотворчі функції.

В юридичній літературі можна зустріти також думку про те, що у всіх випадках, коли в тексті нормативного акта вживаються словосполучення "і т.д.", "та інші", "тощо", тлумачення

¹⁴ Алексеев С.С. Проблемы теории права: Курс лекций в 2 т. — Свердловск, 1973. — Т. 2. — С. 265.

¹⁵ Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 9. — Ст. 62.

¹⁶ Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 6. — С. 20.

¹⁷ Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 12. — Ст. 155.

не буде розповсюджувальним, оскільки тут немає узгодження букви і духу нормативно—правового акта. Текстовий зміст висловлений таким чином, що не лише дозволяє, але і прямо передбачає можливість його доповнення інтерпретатором, про що і свідчать слова “інші”, “інший”. Розповсюджувальне ж тлумачення має місце там, де існує узгодження букви і духу закону, коли зміст тексту формально виглядає завершеним і не передбачає будь-яких доповнень, тоді як за змістом норми такі доповнення необхідні¹⁸.

На нашу думку, незавершені переліки також можуть підлягати розповсюджувальному тлумаченню, оскільки часом мають різний рівень конкретизації. Зокрема, ст. 347 КПК України закріплює види судових рішень, на які може бути подана апеляція. У пункті 3 ч. 2 ст. 347 вказано, що апеляція може бути подана також “на інші постанови місцевих судів у випадках, передбачених цим Кодексом”. Допускаючи означальний займенник “інші”, законодавець дозволяє поширювально тлумачити цей пункт, проте окреслюючи його об’єм випадками, закріпленими в КПК. До них, зокрема, можна віднести за нашим підрахунком 24 ухвали місцевих судів.

Набагато менший ступінь конкретизації, що дозволяє розповсюджувально її тлумачити, містить п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України від 1 грудня 1994 р. “Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду”¹⁹: відшкодуванню підлягає шкода, заподіяна громадянину в результаті “незаконного засудження, незаконного притягнення як обвинуваченого, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході розслідування чи судового розгляду кримінальної справи обшуку, виймки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян”. Використовуючи незавершений перелік, законодавець таким чином закликає правозастосувача самостійно “поширити” відповідні норми на ті процесуальні дії, в результаті яких, на внутрішнє переконання останнього, відбувається обмеження прав громадян, на ті фактичні обставини, які охоплюються об’ємом цієї норми.

Поза сумнівом, законодавець повинен прагнути до того, щоб кожна фраза в тексті закону була абсолютно визначеною. Проте, оскільки, як ми вже указували, повністю відмовитися від узагальнено абстрактних засобів мови, що мають малий ступінь визначеності, незавершених переліків обставин, умов і т.п. неможливо, необхідність розповсюджувального тлумачення існуватиме і надалі. Для досягнення ж точності законодавчого тексту в процесі правотворчості доцільно максимально використовувати тільки терміни, що мають чітко визначене значення, або пояснювати ті обставини, які мають на увазі під незавершеними переліками. Тільки в цьому випадку не буде допущена провокація довільного домислу при тлумаченні.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки.

1. У тих випадках, коли словесне формулювання статті кримінально-процесуального закону вужче за дійсний зміст норми права, того смислу, який вклав в неї законодавець, повинне застосовуватися розповсюджувальне тлумачення.

2. Слід враховувати, що в процесі правозастосування розповсюджувально може тлумачити як норма права в цілому, так і її окремі слова і вирази, що позначають поняття вужче, ніж те, яке мав на увазі законодавець при формулюванні норми. Необхідність розповсюджувального тлумачення в цьому випадку повинна впливати з контексту норми права або всього нормативного акта в цілому.

3. Розповсюджувальне тлумачення норми права необхідно здійснювати, виходячи з системності норм права, навіть коли законодавець на перший погляд чітко сформулював відповідні норми. Прикладом може бути ст. 152 КПК України, яка закріплює процесуальний порядок застосування як запобіжного заходу особистої поруки: “Особиста порука полягає у відібранні від осіб, що заслуговують довір’я, письмового зобов’язання про те, що вони ручаються за належну

¹⁸ Див.: Сырых В.М. Теория государства и права. — С. 248.

¹⁹ Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 1. — Ст. 1.

поведінку та явку обвинуваченого за викликом і зобов'язуються при необхідності доставити його в органи дізнання, досудового слідства чи в суд на першу про те вимогу". Буквальне тлумачення наведеної статті кримінально-процесуального закону неминуче спричинить правоїнтерпретаційну помилку, оскільки, як вказано в статті, суб'єктом, до якого може бути застосований вказаний запобіжний захід, є тільки обвинувачений. Проте текстуальне вираження ст. 152 КПК дещо вужче того смислу, яке вклав у неї законодавець, з'ясувати яке можливо шляхом розповсюджувального тлумачення. Через системність права при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу у вигляді особистої поруки правозастосувачу необхідно звернутися до загальних положень про застосування запобіжних заходів, що містяться в ст.ст. 148, 149 КПК України і які вказують, що запобіжні заходи застосовуються до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого. Аналогічно необхідно підійти до тлумачення положень ст. 154 КПК України.

4. Розповсюджувально тлумачаться ті норми права, сфера застосування яких розширена у зв'язку з ухваленням іншого нормативно-правового акта, який більш повно регулює даний вид відносин. Зокрема, внесення 12 січня 2005 р. змін і доповнень до Закону України "Про міліцію"²⁰ значно розширив перелік прав підозрюваних. Зокрема, крім прав, передбачених ст. 43¹ КПК України, особи, затримані за підозрою у вчиненні злочину або відносно яких обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, повинні бути усно повідомлені про право, передбачене ч. 1 ст. 63 Конституції України, відмовитися від давання показань або пояснень щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначене законом. Крім того, вказаним суб'єктам повинне бути вручене в друкованому вигляді роз'яснення їх прав, що випливають із ст.ст. 28, 29, 55, 56, 59, 62 і 63 Конституції України, а також їх права, передбачені кримінально-процесуальним законодавством, зокрема права здійснювати захист своїх прав і інтересів особисто або за допомогою захисника з моменту затримання або арешту (взяття під варту), права відмовитися від надання будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника і ін.

5. Розповсюджувальному тлумаченню підлягають незавершені переліки обставин, умов, оскільки вони мають різний ступінь конкретизації.

6. Розповсюджувально, як правило, тлумачаться правозастосувачами оціночні поняття, оскільки логічна структура оціночних понять, на відміну від абсолютно визначених, відкрита, незамкнута, не фіксована, а законодавець закріплює лише найзагальніші його ознаки.

7. Розповсюджувальне тлумачення норм права слід відрізнити від застосування закону за аналогією. При розповсюджувальному тлумаченні йдеться тільки про з'ясування дійсного змісту норми права на підставі використання способів і прийомів тлумачення. При аналогії ж закону певні факти не охоплюються не лише "буквою" закону, але і його "духом". Аналогія має місце в тому випадку, якщо в чинному законодавстві відсутні правові норми, спрямовані на врегулювання тих або інших суспільних відносин, тобто виникла прогалина.

Можливість розповсюджувального тлумачення не суперечить принципу законності кримінального судочинства. Вміле використання правозастосувачем прийомів і способів тлумачення, правильне визначення об'єму норми, що тлумачиться, сприятиме з'ясуванню дійсного смислу норм кримінально-процесуального права, правильному визначенню сфери їх застосування, винесенню законного і обґрунтованого рішення, досягненню завдань кримінального судочинства, і, зрештою, дотриманню прав і законних інтересів особи в кримінальному судочинстві.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального процесу
Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого
(протокол № 9 від 1 квітня 2005 року)*

²⁰ Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 4. — Ст. 20.